

ՀՐԱԶԵԱՑ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ ՎԻԵՆՆԱՑԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻՆ

Հրատարակող՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻԱԱՍԽԱՂ

2.

[Վագորշապատ]
27 ապրիլ էլ[ա]թ[աթ] [1902]

Գերապատիւ Հ. Տաշեան,

Արախութիւնն ունիմ աւեսելու Ձեզ և Հ. Գալէմքեարեանին թէ Եղնիկի միակ ձեռագիրը, որ հայրած էր Զմիւռնիս հրդեհին մէջ, զանուեցած Ս. Էլեմիածնոյ ձեռագրատառն մէջ, նշ. ապրիլ 25: Երեկի սկսան ք համեմատել տպագրեալին հետ՝ նուառու և Գայլուստ Մարկուագը: Մեր քննութեանց և համեմատութեանց արդիւնքը շատ չուսով լոյս կը աեսնէ տպագրութեամբ:

27 ապրիլ էր. 1902

ն. ժ. ՀԲ. ԱՃԱՌԵԱՆ

1 Այս երկուողը մի բացիկ է (carte postale). այս առջերը նոյնութեամբ հրազարակուած է ԱԱ. 1902, էջ 191-ում, որպէս բանափական զգայացունց լուր:

2 Հ. Գր. Գալէմքեարեանին յիշատակում է յատկապէս, որովհետ Նա 1898-99 և 1899 թթ. ՀԱռաւարատիկել էր ներագոյն աղբերք Եղնիկ Կողբացոյ Ընդդիմ տպանոց մասնին, աղբիւրագիտական ուսումնառութիւններ, որ 1919ին միայն Հ. Ներսէս Ակինեանը իր տաշարանով հրազարակեց առանձին դրչոյնվ և Յաւելուած քավ, որ առաված են Եղնիկի երկի Միք. Ծմիդի և Հ. Գր. Գալէմքեարեանի գերմաներէն թարգմանութեան (Այննա, 1900) հայերէն ներածութիւնը և թարգմանութեան մասին լոյս աեսած գրախօսութիւնների հայերէն թարգմանութիւնը, թարգման: Գր. Գալէմքեարեան:

3 Միան ձեռագիրը. Եղնիկի երկն առաջն անդամ տպագրուել է Զմիւռնիայում 1762-1763ին (առաջ լոյս է տեսել 173-ին), կրաս: Յակով Պատրիարք նայեան (Կ. Գոլիս): 2եռ. ը պատկանել է Զմիւռնիայի լրջանի արքեպիսկոպոս Արքահամ վարդապետին, սակայն 2եռ. ի մի ուրիշ տեղնեկութիւն չի արւել: 1874ին Ս. Ղաղարի (Ակնետիկ) մատենադարանը Պատից յայտնի բանաօք և բառարանագիր Գևորգ Տէր-Ցովհանիսեանից ստանած է Բմիւռնիայի հրազարակութեան մի օրինակ, որ նա անձամբ սրբագրել է նոյն ձեռագրի Բմիւռնիայի հրազարակութեան մի օրինակ, որ նա անձամբ սրբագրել է նոյն ձեռագրի վրայից, ինչպէս առաված է նրա մի քանի առջ յիշատակարանուն: 2եռ. ը դրչադրուել է 1280ին ապիկար Թովհամ վարդապետին ձեռագիր: Այս արքացութեան վրայից Հ. Արքէն Բագրիստունին 1826ին Ս. Ղաղարուն Հրդ անգամ հրազարակում է Եղնիկի երկի, այս կոչելով նոյն ապանդոց: (Յանուարի ունի էլիքը ընդգիւռնեանց թորագիրը, իսկ նեւորդի սրբագրութիւն մէջ երկն անգիրնեագիր է):

4 Անց անհարդում է Հ. Գր. Գալէմքեարեանի հետեւու խօսքերին. թէ այս (զմիւռնեան) ձեռագիրն ի՞նչ եղած է, դրաւոր աւանդութիւն մը չկայ: Կայ բերանացի աւանդութիւն, մը, թէ նոյնը 1845ի Զմիւռնիս մեծ երգեկին ժամանակ այցած է: («Նորազոյն տղրեր», Յաւելուածք, էջ 17):

5 Պատմացու. 1802ին Անը գտաւանդում էր Եղնիածին հետորդեան ձեռագրանում և աղտոտ Մամերին ձեռագրատառնը հայերէն ձեռագրարեան ապահով պահպան բանաօք Գայլուստ Տէր-Մարտչեանը (Միարան), որ մէլքից ցած անդամագրեր պրպատ բանաօք Գայլուստ է, որ այսինք ձեռագրում Եղնիկի յայտնի երկը կայ: Ան մորոյժ էր, նրան մատնանշում է, ի այս բացիկը գրում վիճննաւ Երկու բանաօքների համեմատական աշխատավորում է և այս բացիկը գրում վիճննաւ, լոյս է անձնում նախ ՀԱՅ, աղա առանձք, մինի անհարդում է Անը բացիկը զերչում, լոյս է անձնում նախ ՀԱՅ, աղա առանձք, մինի 1904ին լոյսութիւն և համեմատութիւն Եղնիկ կողնիկ նորագիւռն ձեռագրին է, համազուած են եղել, թէ բանաօք ձեռագիրը Երկի զմիւռնեան տպագրութեան ձեռագիրն է, համազուած են եղել, թէ բանաօք ձեռագիրը Երկի զմիւռնեան տպագրութեան ձեռագիրն է, և Սիարանց որիտի ասք իր մասնաւոր քննութեանց արզիւնքը, որպէս կապացուացնէր թէ և Սիարանց որիտի ասք իր մասնաւոր քննութեանց արզիւնքը, որ իրը կիմք ծառայիշեալ նորագիւռ ձեռագիրը ոչ այլ ինչ է, բայց երկ այն ձեռագիրը որ իրը կիմք ծառայիշեալ նորագիւռ ձեռագիրը ոչ այլ ապագարին, բայց վանքից բացակայելու պատճառով Սիարանը ի կատարում այդ յած է ապագարին, բայց վանքից բացակայելու պատճառով Սիարանը ի կատարում ապագարին, պապացուածք: Նորայայտ Ֆեռն այսոք Սրբանի Սալտոցեան յայտնի Ռատնակարանում է,

թ 1097, որի գլխաւոր յիշատակարանի համաձայն՝ գրիչն է Լուսեր, գրել է 1280ին բացի դրիշ անուան տարբերութիւնից, նորայայտ Զեռ-ը տասնեակ ու տասնեակ բնագրային այլ դրիշ անուան տարբերութիւնից է Գէւորդ Տէր-Յավհաննիսեանի որբագրութիւնից, առաւել բնթերցուածներով տարբերութիւնից: Այսպիսի պայմաններում մենք կարծած ենք, որ ևս զմիւննեան (1ին) տպագրութիւնից: Այսպիսի պայմաններում մենք կարծած ենք, որ նորայայտ Զեռ-ը զմիւննեանը չէ. այս կարծիքին է եղել նաև Հ. Եղիա Փէջէկեանը (Ս. Ղազարյան բարյաց բնագրային տարբերութիւններից բացի ուներ այլ առարկութիւններ (տե՛ս նրա շարքի Աղջ տպագրողի բնագրի և տպագրութեանց համեմատօքիւն և քննութիւն ժմանակվեաց, 1928, թ. 10-1929 յուլիս-օգոստոս):

4. Տ. Տէրոտեան և Հ. Յ. Աւագեան, «Գննութիւն եւ համեմատօքիւն Մզնեայ Սուրբ գիւղ ճեղագրին, Վիեննա, 1904: Էջ 8-1-ում նշուած են Զեռ-ի և Վենետիկի տպագրին էջերի համեմատօքիւնը համապատասխանութիւնը, իսկ էջ 23-70՝ «Հեռագրական տարեկան բրութիւնները՝ այսքան տարբերութիւնները, և ընդունուած է ենուագրի նոյնութիւնը՝ էջ 83-104ում՝ մեռագրական սրբագրութիւնները, և ընդունուած է ենուագրի նոյնութիւնը՝ էջ 183-185ում: Այս բոլորը մասմբ վերանայելի է հետեւեալ պատճառով: Ս. Ղազարի 1826ի տպագրութիւնը 1850ին և 1803ին կրկնուել է հատորիկների արտաքին նոյն չափերով, նոյն էջագանակի, նոյն տառատեսակով նոյն տիտղոսաթերթով և ու 1821 նոյն տարեթեսով, պահանջան բնագրային բազմաթիւ ւմանը տարբերակներով և որոշ էջերում շարուածքային իսկ հապէս մանը տարբերութիւններով (օրոնց քանի և ոչ թէ սրակի հարց են, ի հակագրութիւն բնագրայինների): Անը սեղեակ է եղել, որ 1826 թուականով մի քանի տպագրութիւն կայ, բայց չի կարողացել որոշել, թէ ձեռքուած ո՞ր մէկ թուարկումն ունի: Առաջի գորանից թիւրիմացաւթիւններից մէկն այն է, որ նրա առաջարկած տորբագրութիւններից, մի քանիսն արգէն այնպէս կամ ճիշտ են անդրանիկ կամ բուն 1826ի տպագրութեան մէջ: Նոյնի զոհերն են գարձել նաև որի բանասէրներ. այս բոլորը մանրամասն մատնանշուած է Հ. Ներուէ Տէր-Ներսէսեանի և մեր պատրաստած եղնիկի երկի քննուական անտիպ հրատարակութեան մէջ (Ս. Ղազար):

3.

2. Հ. ԹՈՎԱՐԱՍ ԿԵՏԻԿԵԱՆԻ¹

26 օգոստոս 1903, Շուշի

Գերապատիւ Հայր Խմբագրապետ

Պատ. Ճշնդէս Ամսորեայի,

Բարեհանեցէք խնդրեմ ընդունիլ ներփակեալ ութը (8) բուրի գումարը, իրը բաժանորդագին այս 1903 և յաջորդ 1904 տորուայ համար: Յուսուամ թէ ստացուամք Պատ. Հանդիսի թղթակցութեանց բաժնին մէջ երկտողով մը կը յայտնէք²:

Պատիւ, ունիմ նաև յայտնելու խմբագրութեանդ թէ ի ձեռին ունիմ երեք աշխատութիւն, սրանցմէ մէկուն կամ միւսին համար եթէ Խմբագրութիւնդ պատրաստակամութիւն յայտնէր թիւրիդ մէջ մաս առ մաս հրատարակելու և յետոյ 1-2 տասնեակ օրինակ արտապելու, շատ ուրախ և շնորհակալ կը լինէի: Այդ աշխատութիւններն են հետեւեալները:

1. Եղիսա Խոհանայ հարբերդցի. մօտ 60 երես աշխատութիւն մ'է: Քննական հրատարակութիւն եղիսա քահանայի կրօնական վիճարանութեան ընդ ուլէմուս տաճեկոց. շատ հետաքրքիր ժամանակի կեանքի և լեզուի տեսակիտով: Պորտածուած է երեք ձեռագիր, և երկու հոտակոտոր. ձեռագիրներէն մէկն է Սանառարեան թիւ 43ը. եղիսա քհ. էն քանի մը երես ունինք նաև Վիեննայի Վանուցց թանգարանին մէջ: Աշխատութիւնը բոլորովին պատրաստ է, տպագրութեան գժուարութիւն պիտի պատճան մէկ-երկու երես առանձին բնագիրը և բազմաթիւ ձեռագրական տարբերութիւններ:

2. Եւրոպական փոխառեալ բաներ հայերէնի մէջ. ճիշտ այն ոճով որով կազմւած է իմ ՇՊՈՒՐՔԵՐՆԵՐ փոխառեալ բաներ Հայերէնի մէջն, Մոսկուա Վաղարշապատ, 1902³. Կը պարանակէ միայն ոճովիկ լեզուին մէջ մտած բառերը, բայց ուսումնական փոխառութիւնները գուրս են ձգուած: Մօտ 50 երես:

Յ. Քննութիւն Պոլոյ բարբառին. ճիշտ այն ոճով կտղմուած՝ ինչպէս է իմ Ղարաբաղի բարբառին քննութիւնը⁴, միայն ասկէ աւելի կտարեալ և աւելի ընդարձակ, թէ Նիւթով և թէ ծաւալով:

Առաջին երկուքը կարող են կազմել թէ առանձին հատոր և թէ մասն Զեց «Ազգային Մատենաշարի»⁵, Բայց եթէ Զեր ընարութիւնը վերջինին վրայ իյնար; պիտի խնդրէի կանխաւ որ համարէիք իրրե չորրորդ հատոր իմ բարբառախօսական աշխատութեանց⁶, ուստի և առաջիք ճիշտ այն մեծութիւնը՝ որ ունի Ղարաբաղի բարբառը. Հանդէսի տողերու լոյնքը արդէն ասոր հաւասար է. էջի երկայնութիւնը միշտ դիւրին է յարմարցնել:

Սերկու դիտողութիւն ար Հանդէսի համար: — Եաա ուրախ եմ որ Հանդէսի մէջէն ջնջած էք Բաղաժական առօռութիւնը⁷, որ թէկ կարճ, բայց յամենայն գէպտ տեղ կը խլէր: Երկրորդ՝ Ցուալի է որ Մատենախօսական բաժինը շատ ու շատ աղքատացած է. Հայագիտական գրքերու վրայ գրեթէ ոչինչ կը գտնենք այժմ Հանդէսի մէջ. այսպէս իմ աշխատութիւններէս Ղարաբաղի բարբառին, «Թուրքերէն բառերաւու», ևոր Վկայքինչն վրայ և ոչ մի տող գրուեցաւ Հանդիսի մէջ: Լուր եմ թէ բեռապիտական ճախ հաւաքածոյ մը հրաժարակած է Հռոմէն հայ վարդապետ մը (Միոցնեան?), գինը մօտ 30 ֆրանկ. և ոչ մէկ խօսք այս մասին, Մենք այստեղ միջոց չունինք գրքի մը մասին որևէ տեղեկութիւն ունենալու. Հանդէսն է որ պիտի ծանօթացնէ. նոյնպէս Հանդէսն է որ պիտի գնահատէ. և լոտ իւր գնահատ առթեան մենք ալ գիրքը պիտի առնենք կամ ոչ: Վերջապէս կ'ուզեմ նկատել թէ Ազգային հրատարակութիւնքը ցուցակը⁸, որ շատ կարևոր բան մ'էր, իսպառ դադրած է շատ տարիներէ ի վեր:

Իմ ձայնս թէկ անզօր, բայց որովհետեւ Հանդիսի պայծառութեանը և պատուին շատ նախանձախնդիր մէկու մը ձայնն է, յոյս ունիմ թէ կարսղ է նկատողութեան տանուիլ:

Մնամ իսրին՝ յարգանոք

Ն. Գ. ԱմԱՆԻԵԱՆ

Յ. Գ. — Նաւասարդեանի նոր հրատարակած կարեօր աշխատութեան (Արտաքարարական բառերը) համար մատենախօսական յօդուած մը պիտի զրկեմ Զեղ քիչ տաենէն. այնպէս որ եթէ այս մասին դեռ ոչինչ չէք գրած, կարող [էք] քիչ մը և՛ յետաձգել¹⁰:

1. Ձ. Թովման եկեղեցեաց (1876-1915) 1901 Հակոեմբերին խմբագրութեան գլուխ կ'անցնի, որ աշխայժ եռանգետամբ նոր կենցանաւթիւն կու տայ թիրբին, աւելի կ'ընդգրածակէ Հայագիտութեան էջերը (Յուղարձան, 1911, էջ 53): Խմբագրել է 1911-1916 օգոստոսու Դանաւանդ գել և Պոլսի և Կարինի Սիբիրակեան վարժարաններում. ունի բանասիրական յօդուածներ և թարգմանութիւններ գերաներէնից: Եղել է Հր. Անահեանի բարեկամը, տե՛ս նամակ 18:

1 Առև. 1890-1914 թթ. կողքերի ներկ կողմանը, յատկապէս 1ինի, յաճախ ունեցել է մթղբացութիւնք Հանդիսի համարու բաժինը խմբագրութեան կողմից: Անը դիմել է Հ. Ա. կամ Հ. Յ. Ա. սկզբանառակերպ: 1903ի թ. 10ի 1ին կողքի ներսում պատասխան է տրուել Անը այս նամակին: 1) նրա բաժանորդագինը ուսուցուած են 2): Գնահատուում է նրա նախանդակութիւնը Անի նկատմամբ: 3) Անի պես ուրիշ ընթերցողներ էլ ուրախ են ՀԱԻց քաղաքական տեսութեան բաժնի վերացման համար, իսկ ուրիշների կարծիքով Հանդէլը իր բարձրութիւններ խոնարհած է: 4) Մատենախօսական բաժնին աղքատանալու պատճառը յօդաբերի առաջարկեան է, որ շատ տեղ է պահանջում, իսկ նայ նշած աշխատութիւնների մասին դրախոսութիւններուն չդրուելու պատճառն այլ է, որ նամակով պիտի յայտնաւի: 5) Բնեառամասին ճախ հաւաքածոյի հեղինակը գեր. Սանտալնեանն է, հայերէնի գերաբերող մասը դիտական ճախ հաւաքածոյի հեղինակը գեր. Սանտալնեանն է, հայերէնի գերաբերող մասը լոյս է տեսել ՀԱ. 1901, էջ 52ում, Ազգ. մատեն. Խ: 6) Անը կարող է ուզարկել իր նշած երեք լոյս է տեսել ՀԱ. 1901, էջ 52ում, Ազգ. մատեն. Խ: 7) նաւասարդեանի բառագրքի մասին գրախօսութիւնը տեղ հասել է:

Հ Հր. Աճառեան, Թումբինէնէ փոխուսալ բառ եր հայերէնի մէջ (ևմինեան ազգագրական լողավածու, հատոր 2):

Հ Հր. Աճառեան, Պօնուրիւս Դարարտղի բարեալին, Աշակարշապատ, 1901, 9 + 198 էջ, Խիաղոսաթերթի զրայ՝ 1899, այսաւուզ, Շմերիանացից՝ 1899, թ. 8, 10-11; 1900, թ. 1, 2, 4, 8+9, 11 + 18(1, թ. 5-6), 7-8 թ. Ա. Մեյէն Փրանս. Ամփոփել է «Journal Asiatique», 1902, էջ 61-871; որի հայերէն թարգմանաթերթինը տե՛ս մեր կազմած և թարգմանած Անուանն Մեյէ, Հայագիտական ուսումնասիրիւսներ, Երևան, 1978, էջ 433-440:

Հ Ալում պարրերաբար լոյս տեսած արժէքաւոր ուսումնասիրութիւնները առանձնառըդունել են ևլզդային մատենագարանի շարքաւում, որն արգէն ճախ է և շարունակւում է վիճնայում:

Հ Աւս իր սկզբնական բարբառադիտական ուսումնասիրութիւնները հրատարակել է Արևուտամաթիւսիւններ հայկական բարբառախօսութեան ընդհանուր խօսքադիր տակ, որի ֆ. մասն է գամ հասուրը տիմութիւն կորպառզի դարրաբանի դարրաբանի:

Հ Ան առ 1902 ունեցել է Թաղաքական տեսութիւնն բաժինը:

Հ Ճայոց նոր վկաները (մողավրդական հրատարակութիւն), Կառտ. Յ. Մանանգեան և Հր. Աճառեան, Վաղարշապատ, 1902, հատոր Ա, 211 էջ, հատոր Բ, 328 էջ. Խոյնը՝ 1903, 797 էջ:

Հ Ան 1/ն իրկ համարից (1887) ունեցել է ևլզդային հրատարակութիւնը: մատենագիտական ցանկը և Այսունախօսականի բաժինը:

Հ Խաւուսարդեանց Տիբրան, Խառապիշ Արտառուսան բարեալի (Խոյ 5,000 բառ ու ոչ էլլ. Ցիշին, 1903, կրախոսով՝ Հր. Աճառեան, ՀԱ, 1903, թ. 12, էջ 382-383, իրախուսական):

(Խաւուսակելի՝ Յ)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՒԱՍԵԱՆ

«Արոնակի ընթերցազները ուշադրութեան կը յանձնենք հետեւալ վրիպակնեն բը, որոնք յակամայս սպրզած էին յարգելի յօդուածագրին ներկայ աշխատաւթեան առաջին բաժնին մէջ, Ամսագրիս նախորդ (Յուլիս-Սեպտ. 3 համարով)՝

Էջ 168, Ծրդ տող վարէն (առանց ծանօթութիւնը նկատի առնելու) կորիւներուն բոլը պէտք է ըլլար կորիւներին:

Էջ 167, 12րդ տող վերէն, կ'ըլլուուի բառը կարդալ ընտուում է:

Էջ 168, 5րդ տող վերէն, Մարտիկեանը փոխել Մարիկեանի:

Էջ 169, 14րդ տող վերէն, վագրաւորը սրբագրել վագրաւոր:

Նոյն էջի վարէն 2րդ, ինչպէս նաև յաջորդ էջի վարէն 3րդ տողի գլխադիր Ն. Մ. երը պարա էին երեւ պարզ տառերով (ինչպէս են ներկայ համարին մէջ):

Էջ 170, 2րդ ծանօթութիւն, Խոնազեր ուզզել իւանազեի:

Նոյն ծանօթութեան մէջ, եղած է բառերը կարդալ ելել է:

Նոյն էջի 8րդ ծանօթութեան մէջ Ասուերէնի բառը տպուած է սխալմամբ: Ճիշտը պիտի ըլլար ասուերէնից:

